

METASCAN

A kapart kőpor fenomenológiája

Disszertációmban a Katharina Roters esztétikai felindulásból készített fotótipológiáján alapuló közös kutatásunk eredményeit és módszertanát mutatom be. A vizsgálatunk tárgya a Kádár-korszakbeli sátozott kockaházak kőporos díszítése. Ez a posztfolklor formanyelv a korszaknak megfelelően, egy fajta szociális kényszerként felülírta a korábbi építésű épületállomány jelentős részét is. A korszak egyik reprezentatív kulturális technikájaként azonban egészen addig sodródott láthatatlanul a létező és a felfogott között, amíg rá nem vetült az „idegen” tekintete. A német fotográfus utolsó pillanatban érkezett a bennszülöttek közé, hogy a tipológiájával a feje tetejére állítsa a szocialista népi kultúráról kialakított hivatalos képet.

DLA értekezés tézisei

Szolnoki József

2018.

Témavezető: Dr. habil. Peternák Miklós CSc.

A "kapart kőporos" díszítő technológia a reneszánsz sgrafittóig vezethető vissza, amelynek elnevezése az olasz sgraffiare vagy graffiare, azaz kaparni igéből ered. Ez a technika évszázadokon át a társadalom felsőbb rétegei számára emelt épületek széles körben elterjedt díszítési módja volt. A süllyedő kultúrák elméletének megfelelően jelent meg a huszadik század második felében a magyar agrárproletár otthonának homlokzatán. (1.tézis)

Ezt az időszakot a kisajátító államosítás, az erőltetett iparosítás és szövetkezetesítés határozta meg. Az Állampárt képtelen volt eleget tenni a 15 éves lakásépítési tervben vállaltaknak. A saját lakhatásának megoldását teljes egészében a vidéki lakosságra bízta. Ehhez azonban, az 1956-os forradalom leverése után megkötött életszínvonal-alku értelmében engedélyeznie kellett az ideológiailag paradox, privát mezőgazdaságot is. A kollektív termelés útjára lépett parasztproletár így a jellegét tekintve kapitalista, azaz „fekete” tőkéből építette fel az új otthonát, a sátothetős kockaházat. Az örökölhető földvagyron szerepét ekkor vette át falun a lakóház. A hatvanas, hetvenes években körülbelül félmillió vidéki panel épült. Kitartó tévhit, hogy a sátothetős kockaház típusa alapján terjedt el. A kutatásunkhoz kapcsolódva Práknalvi Endre kimutatta, hogy a típusa csak akkor született meg, amikor már mindenki kockát épített. A viszonylag rövid idő alatt, meglehetősen magas számban létrejött, hasonló méretű és formájú homlokzat egy gigantikus vetítívászonná alakult át. A legvidámabb barakkot díszítő posztfolklor egyszerre volt népi és modern. Egyszerre társadalmisított és individualizált. Sőt, a korszaknak megfelelően, egy fajta szociális kényszerként felülírta a korábbi építésű épületállomány jelentős részét is. A korszak reprezentatív kulturális technikájaként azonban egészen addig sodródott láthatatlanul a létező és a felfogott között, amíg rá nem vetült az idegen tekintete. (2. tézis) Roters esztétikailag absztrahált tipológiáján át először vált láthatóvá a homlokzaton zajló centrális esemény. A kishagyományba egykoron lesüllyedt és ott értéktelenné vált kultúrák tehát kortárs képzőművészetként tértek vissza a magas kultúrába. Elbeszélésükhöz el kellett hagynunk a bennszülöttek idevágó, de a hetvenes évek óta gyakorlatilag változatlan, narratíváját. Olyan szűzföldre léptünk, melyet fehér foltal jelöltek a régi idők türelmes térképészei. A legnagyobb elővigyázatossággal jártunk el, hiszen a jelentésmező félreeső zegzugaiban könnyen érzelmi vagy teóriacsapdába eshet az óvatlan szemlélő.

Az érzékelésen keresztül feltárt jelenséghez a filozófia segítségével rendeltünk fogalmakat. Ezekből kiindulva komparatív technikával hoztuk létre a tudományos tételeinket. Minden összehasonlítás, minden képpár már magában hordozza egy archívum lehetőségét is egyben. Mennél szigorúbb a tipológia, annál kevesebb szóval írható le az általa bemutatott jelenség, vagy nézőpont. Önmagáért beszél. Az önálló jelként is értelmezhető épületportrék sorozatán keresztül mozgásba lendülő szemantikus lendkerék egy teljesen új értelmezési tartományt generált. A szavak és a képek asszociatív mintázatokba rendeződtek. A kőporos dokumentum-korpusz önmagán túlmutató jelentésekkel ruházódott fel. Carlo Ginzburg hasonlatával élve, nem erős tudományos státusszal jutottunk elhanyagolható belátásokhoz, hanem gyenge tudományos státusszal értünk el jelentős eredményeket. A trauma, elfojtás, vakfolt inercia rendszeréből kilépve pontosan ott folytattuk a legelső társadalmi réteg történetének az elbeszélését, ahol a szegény, a tehetetlenség és a bűntudat elnémította az írástudókat. A homo kádarcus tetovált házai nem csupán a korszak, hanem a hozzá fűződő viszonyunk jelképei is egyben. A 2014-ben, jellemző módon svájci kiadónál megjelent Hungarian cubes című kötet, illetve az ennek anyagán alapuló prezentációk és publikációk segítségével sikerült feltörnünk a hivatalos néprajztudomány népi kultúráról szóló definíciós monopóliumát. Így, az igazság előállításán keresztül, Foucault „gouvernementalité” fogalmának megfelelően, a kormányzás bizonyos funkcióit is átvettük. A kőporos ornamentika bemutatása és értelmezése által a korszak feldolgozását célzó tudományos munka színterét képező világ is átalakult. (3. tézis)